

Салюк Ірина Олегівна
здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри конституційного права та прав людини
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до статті 1 Конституції України (далі — Конституція), яка має найвищу юридичну силу, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Одним важливих показників розвитку демократії та панування верховенства права в межах країни є рівень дотримання й гарантування прав людини. Так, стаття 3 Конституції України регламентує, що саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності державної влади. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини й громадянина є головним обов'язком держави, що розкривається через призму створення належних умов, які є необхідними та достатніми для реалізації прав. Важливо зазначити, що обов'язок державної влади щодо гарантування дотримання прав та свобод людини залишається головним в тому числі в умовах воєнного стану, хоча, звісно, за таких надзвичайних обставин механізм організації взаємодії між державою і громадянами зазнає трансформаційних змін.

Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію суверенної та незалежної України створило реальну загрозу національній безпеці та змусило владу протидіяти свавіллю шляхом запровадження Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року воєнного стану на всій території держави. Загалом, стаття 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначила, що воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, а також в інших, передбачених законом випадках, та пе-

редбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Потрібно розуміти, що в умовах воєнного стану змінюються пріоритети державної політики, механізми її реалізації, що може зумовити тимчасове обмеження конституційних прав та свобод. За таких умов одним з основних викликів, що постають перед країною, є розробка та запровадження дієвих механізмів захисту конституційних прав і свобод людини, що сприятиме дотриманню вимог демократії та верховенства права. Більше того, саме права та свободи людини визначають рамки діяльності публічної влади стосовно запровадження воєнного стану на території держави та засоби, що використовуються в процесі її провадження.

Дійсно, запровадження воєнного стану слугує правовою підставою того, що ряд конституційних прав та свобод може зазнавати обмежень. Метою таких обмежень насамперед виступає забезпечення національної безпеки та захист суверенітету й незалежності держави. Звертаючись до положень Конституції, а саме статті 64 можна встановити взаємозалежність дії воєнного стану та встановлення окремих обмежень прав і свобод із зазначенням строку дії таких обмежень. З одного боку, факт встановлення воєнного стану вносить свої корективи щодо подальшого функціонування країни, провадження державної політики, оскільки відбувається векторне переорієнтування держави на збереження національної безпеки, державних кордонів та територіальної цілісності, з іншого ж боку, захист прав і свобод людини та громадянина державною владою повинен виконуватись незалежно від того, чи перебуває країна в стані війни, чи ні.

Закономірною тенденцією є те, що міжнародне законодавство, до гармонізації з яким завжди прагнула та прагне Україна, особливо в аспекті взятого курсу на європейську інтеграцію, також передбачає можливість обмеження прав та свобод людини. Проте будь-які обмеження, в тому числі гарантованих прав та свобод, повинні бути не тільки встановленими на чітко визначений період, пропорційними меті запровадження, а й обґрунтованими та затвердженими законодавчо. Пропоную звернутися до положень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенція), яка була ратифікована Україною 17 червня 1997 року, а саме частини 1 статті 15, яка регламентує, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких

вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Частина 2 вищезазначеної статті акцентує увагу не тому, що не може бути жодних обмежень, яких би непередбачуваних ситуацій не зазнавала країна, стосовно права на життя, на заборону катування, заборону рабства і примусової праці. Національне законодавство також закріплює у статті 64 Конституції ряд прав та свобод, дотримання яких є беззаперечним за будь-яких обставин, навіть на період дії воєнного стану.

Важливою інституцією в механізмі дотримання прав і свобод, у тому числі за умови дії правового режиму воєнного стану, виступає Європейський Суд з прав людини (далі — ЄСПЛ), рішення якого Україна зобов'язується виконувати в аспекті реалізації положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року № 3477-IV. Першочерговою та основоположною метою функціонування ЄСПЛ слугує забезпечення дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод усіма країнами, що ратифікували її, а також Протоколів до Конвенції. Судова практика ЄСПЛ базується на тому, що гарантовані Конвенцією права та свободи є непорушними, а будь-яке втручання у їх реалізацію має відповідати легітимній меті та «бути необхідним в демократичному суспільстві». Більше того, можливість обмеження того чи іншого права, гарантованого Конвенцією, повинна бути продиктована законодавчо, здійснюватися «відповідно до закону».

Усі вищезазначені критерії допустимості обмеження прав і свобод людини у своїй сукупності складають так званий «трискладовий тест» для оцінки правомірності втручання у те чи інше право. Виходячи з того, що гарантування дотримання прав та свобод людини і громадянина є одним з найважливіших завдань, що постають перед сучасною демократичною країною, будь-яке обмеження прав людини повинно бути виправданим та правомірним. Для того, аби дійти висновку, що конкретне обмеження дійсно відповідає таким абстрактним поняттям як «виправданість» та «правомірність», судді Європейського суду з прав людини аналізують усі критерії трискладового тесту: законність втручання, легітимна мета, пропорційність між загальним інтересом та захистом права. Не існує жодного загального сценарію, яким би користувалися судді ЄСПЛ, надаючи оцінку об'єктивності та доцільності обмеження прав і свобод, оскільки діє принцип індивідуалізації застосування такого обмеження та встановлення конкретних обставин справи.

України є учасницею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що автоматично створює правову підставу для звернення до ЄСПЛ у разі порушення країною гарантованих прав і свобод. У даному аспекті важливо наголосити, що 21 травня 2015 року Верховна Рада України подала заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», якою проінформувала Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй та Генерального секретаря Ради Європи про стан безпекової ситуації в Донецькій та Луганській областях та про зміну території, на яку поширюється відступ України від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [7].

З одного боку, не виникає жодних питань стосовно обов'язку України гарантувати дотримання прав і свобод, що передбачені Конвенцією, в межах підконтрольної території, а в протилежному випадку — нести відповідальність за їх порушення. З іншого ж боку, постає питання, хто виступатиме гарантом забезпечення прав і свобод та нести відповідальність за їх недотримання на тимчасово окупованій території. Так, ЄСПЛ у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» наголосив, що за порушення людських прав в Автономній Республіці Крим відповідальність несе саме Росія: ефективний контроль над територією Автономної Республіки Крим та містом Севастополь з 27 лютого 2014 року здійснює Російська Федерація [9].

У зазначеному контексті впливає не менш цікавий факт щодо можливості притягнення до відповідальності країни-агресора. Так, законодавчо передбачена змога звернення до ЄСПЛ зі скаргою виключно стосовно дій або бездіяльності держави-учасниці Конвенції, проте з 16 вересня 2022 року Російська Федерація офіційно припинила бути стороною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Таким чином, юрисдикція ЄСПЛ вже не поширюється на розгляд скарг стосовно порушень прав і свобод Росією.

Підсумовуючи варто зазначити, що повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України та введення воєнного стану — наклало ряд особливостей щодо реалізації останнього покладеного на неї обов'язку стосовно забезпечення прав та свобод людини й громадянина, проте жодним чином не скасувало його. Навпаки, перед владою України постали нові важливі виклики: захист суверенітету та відновлення територіальної цілісності, ключем до досягнення яких слугує беззаперечне дотримання людських прав.

Література

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 02.10.2013 № 995_004.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996, № 30, Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/22 від 24.02.2022.URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України № 1678-VII від 01.09.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 02.12.2012 № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
7. Заява Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>
8. The Russian Federation ceases to be a Party to the European Convention on Human Rights.URL: [https://hudoc.echr.coe.int/engpress#%7B%22full-text%22:%22\[%20The%20Russian%20Federation%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/engpress#%7B%22full-text%22:%22[%20The%20Russian%20Federation%22])
9. Рішення у справі Україна проти Росії (щодо Криму) (Ukraine v. Russia (re Crimea)) (ріш.) [ВП], № 20958/14, № 38334/18, 16 12.2020 р., ост.14.01.2021 URL: <https://rm.coe.int/short-survey-2021-ukr-interaktiv-1-/1680abcc21>